

ЕПІЗОДИ З ІСТОРІЇ УНІЇ В МОГИЛЕВІ (МАЛОДОСЛІДЖЕНІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНИХ РУХІВ НА БІЛОРУСІ КІНЦЯ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.)

Вступ

В історії Українсько-Білоруської Церкви кінця XVI – першої половини XVII ст. місто Могилів займає важливе місце передусім як потужний та впливовий центр антиунійного руху. Сюжети, пов’язані з опором моголівських міщан спробам увести унію Полоцькими архієпископами, уже двісті років передруковуються в різних наукових виданнях і знаходять різні, часом прямо протилежні інтерпретації. Історики Церкви “православної орієнтації” охоче використовують конфлікти моголівців зі св.Йосафатом Кунцевичем як доказ всенародного опору унії, а запечатання ним церков у місті подається ними як яскравий приклад наруги уніатів над релігійними почуттями православних. Історики Церкви “уніатської орієнтації” дуже неохоче згадують ці події і часто намагаються подати їх у формі абстрактного протистояння сил добра і зла.

При цьому практично ніхто з істориків не поставив перед собою мету глибоко і всебічно дослідити конкретні причини формування у Могилеві потужної антиунійної опозиції, яка 1618 року організувала найбільший у Білорусії виступ православного міщанства проти влади уніатського архієпископа. Така яскрава і, водночас, трагічна подія в історії нашої Церкви заслуговує на увагу істориків. У даному дослідженні ми не ставимо за мету ґрунтовно висвітити історію релігійних рухів у Могилеві кінця XVI – першої половини XVII ст. Завдання полягає в іншому: на основі опублікованих та нововиявлених архівних матеріалів простежити головні тенденції в історії Могилева, які мали вирішальний вплив на формування складних і суперечливих стосунків міста з Полоцькою уніатською кафедрою.

Могилів середини–кінця XVI ст.: особливості соціально-економічного розвитку. Міщани та проблеми Православної Церкви

На кінець XVI ст. Могилів належав до числа найбільших міст Великого князівства Литовського¹. Розташоване на перехресті важливих торгівельних шляхів місто уже з середини XVI ст. стрімко розвивалося як великий центр ремесла і торгівлі. Свідченням цього може служити збільшення торгівельних точок в місті (крамів), кількість яких зросла зі 137 у 1577р. до 361 у 1609 р.² Крім того, у місті було багато дрібних торговців, які торгували з лотків, не маючи крамів. В місті у величезних обсягах реалізовувалися спиртні напої (1612 р. в Могилеві нараховувалося 77 корчем)³, що свідчить як про чисельність населення⁴, так і про великі прибутки, які мав король, орендарі та місто від цього бізнесу. Адже ні для кого не секрет, що саме торгівля горілкою в усі часи давала левову частку прибутків до державного бюджету.

Про те, що в Могилеві зосереджувалися великі фінансові ресурси, свідчать надзвичайні побори, накладені на місто польським урядом. Так, 1561 р. могилівці мали виплатити до державної скарбниці 1000 кіп литовських грошей, 1563р. — 600 кіп, 1567р. — 150 кіп. Для порівняння: щорічно Могилів виплачував чинш до державної скарбниці в розмірі 420 кіп литовських грошей (до 1603р.), а з листопада 1603р. — 480 кіп.⁵

Могилів розміщувався в межах королівських столових маєтностей і був центром величезної Могилівської економії. Ця обставина разом зі слабкістю фільваркової системи на сході держави зумовила унікальний статус Могилева. На відміну від інших міст Білорусії (Полоцька, Вітебська, Мінська та ін.), доля феодальних юридик у його господарстві була незначною — бл. 5%.⁶ Єдиним реальним конкурентом для могилівського магістрату у справі володіння міськими маєтностями була місцева старостинська адміністрація. Але й вона часто програвала свої суперечки з містом, якому не раз вдавалося обмежити вплив королівських намісників на економічне життя Могилева. Так, 1618-1620 рр. магістрат за великі кошти викупив частину дворів та іншої власності, якою володіла шляхта у Могилеві, і домогся від короля вилучення її з-під юрисдикції замкової адміністрації⁷. В результаті економічні позиції шляхти у місті було значно послаблено.

Подібна ситуація сприяла посиленню в місті позицій заможної та впливової міщанської олігархії, яка не тільки повністю контролювала діяльність магістрату, але також поступово усувала королівських намісників від управління містом та успішно прибирала до рук землі й привілеї феодальних юридик. З кінця XVI ст. міська рада послідовно обмежувала прибутки вїттів (призначалися королем) від судових справ, виплачуючи їм за це солідні компенсації. Так, з 1589 р. вїт Стравинський отримував 130 кіп литовських грошей (325 злотих) компенсації щорічно, у 30-х рр. XVII ст. вїт Людвиг Радзивілл отримував уже 2 тис. злотих, а вїту Яну Сангушку 1647 р. було призначено 2,3 тис. злотих щорічно⁸. Якщо взяти до уваги, що магістрат додатково виплачував 400 злотих ландвїту, то загальні його виплати вїттівському уряду складатимуть 2,4 тис. злотих за часів Людвиг Радзивілла і 2,7 тис. злотих за урядування Яна Сангушка. Можна собі уявити розміри фінансових надходжень до бюджету міста від судових стягнень, якщо магістрат ладен був щорічно виплачувати подібні компенсації вїтам в обмін на їх відмову від своєї частки у цих прибутках⁹.

Вище вже згадувалося, що питома вага феодальних юридик у Могилеві була незначною. Проте деякі з них давали непогані прибутки і стосується це, насамперед, церковних маєтків. Наприклад, церква Св.Спаса на середину XVI ст. мала 34 родини підданих, які платили чинш у розмірі 3 кіп та 41 литовського гроша¹⁰. Згідно зі звітом шафарів цієї церкви, в період за 1604 — 1610 рр. церковні маєтки принесли прибуток церкві в розмірі 284 копи, 13 грошей литовських та 4 пенязі (710,5 злотих)¹¹. Добре була забезпечена також церква св.Миколая, яка мала 37 сімей підданих¹². Відомо, що в числі церковних володінь міста була також паромна переправа на Дніпрі, яка мала давати добрий прибуток — адже Могилів лежав на великій торгівельній магістралі, яка сполучала Московське царство з Великим князівством Литовським. Тому цілком природно, що Могилівський магістрат був дуже зацікавленим у встановленні контролю над церквами, їх угіддями та привілеями. Подібні претензії, в принципі, були незаконними, оскільки в королівських столових маєтностях право подавання церков, монастирів та церковних маєтностей належало королеві за благословенням єпископа. Однак слабкість королівської влади на місцях в умовах тодішньої Речі Посполитої та загальний

занепад Православної Церкви у др. пол. XVI ст. створювали широке поле для подібних зловживань.

1590 року в Могилеві стався конфлікт, який яскраво ілюструє реальний стан проблеми, пов'язаної з правом подавання церков. Тоді могилівські міщани усунули з парафії церкви Св.Трійці попа Павла Григоровича і поставили замість нього о.Овдія Тишковича. В суді могилівці пояснили свої дії з цілковитою відвертістю: "...церковъ взяли есмо были для тоє причины, ижъ ти насъ, мещанъ не чтить и ни въ чомъ насъ послушнымъ бытъ не хочеть и зъ нами гордостю се обыходитъ, и мовиль еси, недбаю дей васъ, мещан, не втъ васъ маю церковъ, але от господара короля его млсти нашего и данину господарскую маю"¹³. Таким чином, міщани, позбавивши священника парафії, не змогли висунути проти нього жодних серйозних звинувачень, крім морально – етичних (і то доволі спірних). Закид, що він "не чтить" міщан і не хотів їм "послушнымъ бытъ", підтверджує факт повної залежності місцевого духовенства від міщан. Цікаво, що при розгляді цієї справи навіть не згадувалося про роль та права Полоцького архієпископа (до єпархії якого входив Могилів) у розв'язанні подібних конфліктів. Це означає, що в той час Полоцькі владика не мали впливу у справі призначення духовенства на парафії в Могилеві. Про ігнорування магістратом королівських листів на подання парафій в Могилеві свідчить також інший випадок, який мав місце 1609 року. Тоді магістрат відмовився ввести о.Нестора у володіння Воскресенською церквою (на яку він, до речі, мав королівський привілей) на тій підставі, що вона збудована не на замковій, а на міській землі¹⁴.

Отже, напередодні підписання Берестейської унії Могилів був одним з найбільших міст та торгових центрів Великого князівства Литовського. На його чолі стояла економічно та політично впливова міщанська олігархія, яка встановила контроль над церквами, їх маєтками, а також деякими королівськими прибутками. Таким чином, місто, фактично, привласнило право патронату над церквами, що перебували на його території, і тим самим відверто порушувало королівську юрисдикцію. Саме ця обставина зумовлювала підгрунття конфліктів, які час від часу виникали між міщанами, з одного боку, та королівською і церковною владою – з іншого.

Могилів у перших двох десятиліттях після проголошення унії: часи конфесійного балансу

Проголошення 1596 року церковної унії в Бресті поклато початок відкритому протистоянню могилівського магістрату з Полоцькими архієпископами. Його генеза була очевидною: спроби уніатської ієрархії відновити в повному обсязі політичні та економічні права Українсько – Білоруської Церкви неминуче вели до загострення проблем, які давно назріли. Зрозуміло, що Могилів, де церкви з маєтками перейшли до рук міщан, рано чи пізно мав стати ареною відкритої боротьби між магістратом та архієпископією. Ситуація ускладнювалася тією обставиною, що серед могилівців сильними були антиунійні настрої. За таких обставин конфлікт, який мав суто економічні передумови, не міг не набути релігійної барви. Тепер розвиток подальших подій повністю залежав від особи Полоцького владика та від його рішучості відновити єпископську владу в Могилеві.

1599 року, вперше після проголошення унії в Бресті, сталося відкрите зіткнення могилівців з Полоцьким владичством. Саме тоді архієпископ Герман Загорський виїхав на візитацію Могилева. Проте до міста могилівці його не допустили, заявивши, що "...они его, как поклонника папы, волеє не признают за своего владыку"¹⁵. 1601 року така ж невдача спіткала чергового уніатського владика — Гедеона Брольницького¹⁶.

У зв'язку з цією подією в історичній літературі встановилася думка, що моголівці від самого початку виявили себе рішучими противниками унії. На користь цієї тези може свідчити позов до королівського дворного суду членам новозаснованого Спаського православного братства від 7 серпня 1601 року. Виданий він був за скаргою уніатського архієпископа Гедеона Брільницького, який нещодавно перед тим прийняв єпархію по смерті владики Германа Загорського. З цього документа випливає, що братчики збудували будинок на землі монастиря Св.Спаса, в якому вони “чинять бунти”, “заклинають” Полоцького архієпископа, забороняють іншим визнавати його за пастиря і т.п.¹⁷

Проте реальна суспільно-релігійна ситуація в Могилеві була значно складнішою. Через рік після заборони діяльності Спаського братства король видає лист (від 5 грудня 1602 року) про затвердження статуту нового братства, заснованого при церкві Входу Господа в Єрусалим. У документі ясно і недвозначно сказано: “**Мають м'їщанє наши Могилевскіє того братства ўживати на вси поточныє часы, згажаючи се во всемъ водѣлѣтъ вѣры и законѣ Руского, будѣчи подѣ послушенствомъ митрополита и преложоныхъ дѣховныхъ, теперь и напотомъ будѣчихъ**”¹⁸. Цілком зрозуміло, що бути “під послушенством” митрополита в той час могли тільки братчики-уніати, оскільки ніякого іншого митрополита, крім уніатського, тоді в Речі Посполитій ще не було.

Про те, що в часи архієпископа Гедеона Брільницького частина міщан в Могилеві ставилася до унії цілком лояльно, свідчать також давно опубліковані, але досі “не помічені” нашими дослідниками документи. Маються на увазі акти про розрив шлюбів жителів Могилева, які вписувалися до міських книг. Деякі міщани, у яких з різних причин не склалося особисте життя, обмежувалися тим, що інформували міський уряд про розторгнення шлюбу за обопільною згодою членів подружжя, і на тому справа закінчувалася. Але у трьох випадках (записи за 1610, 1614 та 1617 рр.) зустрічаємо внесені до магістратських книг постанови духовного суду Полоцького архієпископа про розторгнення шлюбів моголівських міщан¹⁹. Понад те, коли 1606 року міщанин Клишко Якимович вніс заяву про припинення шлюбу, міський уряд для закінчення справи прийняв рішення про передання її на розгляд Полоцького владики²⁰.

На перший погляд, складається парадоксальна ситуація: коли йде мова про звичайну візитацію Могилева уніатським архієпископом, міщани, підкреслюючи свою відданість православ'ю, не допускають “**поклонника папы**” до міста; коли ж ідеться про вирішення проблеми, пов'язаної з компетенцією духовного суду (який, до речі, якнайкраще свідчить про наявність реальної духовної влади архієпископа над вірними Могилева!), магістрат спокійно відсилає своїх міщан до Полоцького владики, якого офіційно вважає відступником від віри.

Проте, нічого дивного в цій ситуації ми не знайдемо, якщо підгрунття конфлікту між моголівським магістратом і Полоцькими архієпископами знову-таки будемо шукати не стільки у релігійній, скільки у економічній площині. Візитація Могилева була безпосередньо пов'язана з визнанням його влади над місцевим духовенством та відновленням церковної юрисдикції над тими маєтками, які опинилися в руках магістрату. Саме тоді у політичній грі з пафосом починала розіграватися “релігійна карта”. Але якщо влада Полоцького архієпископа не загрожувала прибуткам міста, то магістрат не заперечував, коли частина міщан зверталася до нього у духовних справах.

Існують також підстави припускати, що між православним магістратом та уніатським єпископом існувала навіть угода про врегулювання взаємних відносин. Під час судового процесу, який пізніше вів проти моголівців Полоцький архієпископ св. Йосафат Кунцевич, адвокат, який представляв інтереси міщан, подав у суді лист архієпископа

Гедеона Брільницького, в якому останній зрікся своїх прав і влади над Могилевом²¹. Тексту цього документа розшукати поки що не вдалося. Але, оскільки звинувачувальна сторона не опротестувала цей документ як фальшивку, слід зробити висновок, що він усе-таки існував. Правда, відмовитися від канонічної влади над Могилевом Гедеон Брільницький не міг — це було б небаченим досі порушенням церковного права. Найвірогідніше, владика відмовився від претензій на церковні маєтки. В обмін він міг отримати від магістрату фінансову компенсацію, подібно, як моголівські в'їти отримували компенсацію за відмову від “третього гроша”, та зберегти контроль над деякими церквами міста. На користь цього висновку свідчить грамота архієпископа Брільницького від березня 1613 року, в якій він поздоровляє міщан Могилева зі святом Пасхи та доручає священникові церкви Св.Спаса о.Азару Романовичу освятити новозбудовані храми за східним обрядом²².

Таким чином, протягом перших двох десятиліть після проголошення унії міська влада Могилева зберегла фактичний контроль як над правом подавання церков, так і над їхніми маєтками. Це, однак, не виключало обмеженого впливу унії серед міщан і, можливо, серед деяких представників духовенства.

Могилів в часи св. Йосафата Кунцевича: боротьба за православну віру чи за церковні маєтки?

Ситуація змінилася корінним чином, коли по смерті Гедеона Брільницького Полоцьку кафедру зайняв молодий та енергійний владика — св.Йосафат Кунцевич. Людина рішуча і послідовна у досягненні своєї мети, він приділяв багато уваги поверненню церковних маєтків, які за його попередників опинилися в руках світських осіб. У спірних справах часто йшов на поступки і, не бажаючи загострення стосунків зі шляхтою, вдавався до послуг приятельського суду²³. Однак, виявляв рішучість, коли стикався з відвертим порушенням майнових прав церкви. Не дивно тому, що стосовно Могилева позиція його була безкомпромісною: духовна влада архієпископії над містом має бути відновлена, а маєтки повернуті церкві. Цілком зрозуміло, що магістрат великого і багатого міста також не збирався відмовлятися від привласнених маєтків, тим більше, що досвід силового вирішення подібних проблем міщани вже мали. Саме тому подальші події цілком можна було передбачити.

Восени 1618 року архієпископ Полоцький св.Йосафат Кунцевич виїхав на першу візитацію своєї єпархії як єпископ-ординарій. На початку жовтня він прибув до міста Орші. Очевидно, саме тут владика дізнався, що населення сусіднього Могилева рішуче настроєне не допускати його до міста. Але архієпископ не відмовився від продовження подорожі. Попередньо він вислав поперед себе возного у супроводі полоцького протопопа та шляхти, які мали отримати офіційну відповідь магістрату про причину подібних настроїв серед міщан.

Тим часом члени моголівського магістрату звернулися з листами до впливових осіб з проханням вплинути на Полоцького архієпископа і переконати його відмовитися від візитації їх міста. Моголівського підстаросту Миколая Водерацького вони відверто попереджали, що в іншому випадку владика може спіткати доля о.Антонія Грековича (втоплений козаками в Дніпрі) або нещаслива пригода митрополита Іпатія Потія у Вільні (був тяжко поранений невідомим гайдуком), пригадували підстарості й інші трагічні випадки, які сталися з уніатами в різних регіонах Речі Посполитої²⁴. Писали вони також до троцького воєводи Олександра Ходкевича, якого переконували, що на підставі конституції останнього сейму Полоцький архієпископ має залишити їх у спокої. Ос-

танній намагався заспокоїти міщан, запевняючи їх, що владика нікого силою до своєї церкви не поведе. На це могилівці з явним роздратуванням відповіли, що вони не для того стільки побудували церков у місті, щоб їх на мотузці водили на Службу Божу²⁵.

Поки йшов обмін цими листами, архієпископ св.Йосафат Кунцевич продовжував свою поїздку до Могилева, і 9 жовтня 1618 року його ескорт уже під'їжджав до міста. Тут він та його супутники побачили замкнену міську браму, а на баштах і на валах — озброєних міщан з артилерією. Вони кричали і вимагали, щоб єпископ не наближався до міста, бо інакше в нього будуть стріляти; називали його відступником, погрожували розправою і т.ін. Полоцький владика деякий час спостерігав за тим, що відбувалося на міських баштах і валах, після чого змушений був повернутися назад.

Реакція св.Йосафата Кунцевича не змусила на себе довго чекати — він звернувся зі скаргою до короля. Весною наступного 1619 року королівський асесорський суд у Варшаві розглянув одну з найгучніших справ, яка справила поважний вплив на розвиток суспільно-релігійних рухів у Речі Посполитій XVII ст. Отже, до суду були викликані міщани, які 1618 року засідали в могилівському магістраті²⁶, а також “все посполство” міста Могилева. Обвинувачами виступали королівський інстигатор та особисто Полоцький архієпископ св.Йосафат Кунцевич. Інтереси могилівських міщан захищав адвокат Миколай Голембевський. На процесі були присутні представники магістрату. Звинувачення зводилося до таких пунктів:

1) Присвоєння влади над церквами та монастирями Могилева, а також примус місцевих попів давати присягу на послух магістрату, а не Полоцькому архієпископові.

2) Присвоєння права призначати священників на парафії, втручання до справ церковного суду.

3) Обернення на власні потреби церковних прибутків з волок, ґрунтів, перевозу через Дніпро та складів. Крім того, в руках міщан опинилися медоваренні склади, що призвело до збитків оренд королівських прибутків.

4) Зневага та недопущення до міста Полоцького архієпископа Йосафата Кунцевича, який 9 жовтня 1618 року прибув до Могилева для візитації церков.

Під час судових дебатів одразу виявилася слабкість системи захисту у найважливіших питаннях цієї справи. Наприклад, адвокат рішуче відкинув звинувачення на адресу міщан про привласнення влади над церквами та духовенством Могилева. За його версією, як церквами, так і церковними маєтками керують могилівські попи, а магістрат і міщани до їх справ не втручаються. На доказ цього адвокат представив відкритий лист могилівського духовенства, представники якого в письмовій формі підтвердили, що саме вони володіють як самими храмами, так і церковним майном. За логікою, слова адвоката в суді мав особисто підтвердити могилівський протопіп. Проте не тільки він, але навіть жоден священник з цього міста не виступив свідком на користь міщан. Ця обставина додає правдоподібності заяві обвинувачів, які стверджували, що міщани просто залякали могилівських попів²⁷. Крім того, кращим доказом невтручання міщан в управління церквами було б представлення до суду привілеїв про призначення на парафії чинних на той час настоятелів за підписом і печаткою законного патрона — короля. Нічого подібного зроблено не було.

Не дивно тому, що суд відхилив версію захисту, погодившись з обвинувачами, і заявив: “Не можуть вони (міщани — *авт.*) заперечувати і того, що попів, церкви, монастирі усі з усіма наданнями, прибутками та церковним начинням мають в своїх руках і в своєму розпорядженні, і що не попи, а вони усім цим володіють. Попам дають невелику платню, а залишок на власний пожиток обертають. Навіть ключі від церков,

домів Божих, не попи, а міщани у себе ховають, і піп іде правити службу не тоді, коли хоче, а коли міщани наказують відмикати церкви, що ... доведено і заперечувати того ніяк не можуть, бо це всім відомо"²⁸.

Невдало була побудована система захисту також під час розгляду питання про зневагу та порушення прав Полоцького архієпископа. Факт недопущення міщанами візитації церков в королівському місті законним (з точки зору права) владикою був представлений обвинувачами не тільки як порушення єпископської юрисдикції, але, в першу чергу, як заколот проти державної влади. Рішучість обвинувачення була цілком зрозумілою: в пам'яті усіх тоді було знамените Могилівське повстання 1606 року, яке влада зуміла остаточно придушити лише через чотири роки. Черговий вихід на міські мури озброєних могилівців, які погрожували смертю архієпископові та відверто ігнорували королівські привілеї, не міг не викликати занепокоєння у влади.

Захист намагався пояснити ці події звичайним непорозумінням, запевняючи суд у вірнопідданих почуттях могилівських міщан до короля і Речі Посполитої: дійсно, в час, коли Полоцький владика під'їхав до Могилева, міська брама була зачиненою, а на стінах стояла озброєна сторожа з артилерією. Але зброя була скерована не проти архієпископа та його слуг, а проти загону козацького ватажка Суми, який недалеко стояв табором та мав намір іти на Могилів²⁹. Однак королівський інстигатор одразу спростував цю версію, заявивши, що на момент приїзду Полоцького архієпископа ватажка Суми вже не було в живих (його стратили), і ніяких свавільних загонів в Оршанському повіті тоді вже не було.

Врешті, захист мусив визнати небажання міщан впускати до Могилева Полоцького владика. При цьому адвокат посилався на сеймову конституцію, на підставі якої владика мав утриматися від візитації Могилева до наступного сейму. Суд не взяв до уваги апеляції захисту до сеймової постанови і висловився з цього приводу досить однозначно: "Сеймова Конституція, на яку вони посилалися, не може їх захистити, бо тут не йде мова про насильство над вірою, оскільки в цьому вони не мають ніякого примусу. Навпаки, вони самі діяли всупереч тій конституції, завдавши насильство і кривду велебному отцю владичі Полоцькому"³⁰.

За результатами розгляду справи виступили обидва представники звинувачення. Королівський інстигатор звинуватив могилівських міщан у заколоті і жадав від суду смертної кари для його організаторів. Архієпископ св.Йосафат Кунцевич не вимагав крові, але рішуче висловився про необхідність передання могилівських церков разом з маєтками під юрисдикцію Полоцької кафедри.

22 березня 1619 року Асесорський суд у Варшаві виніс вердикт у справі Полоцького архієпископа з могилівськими міщанами. Останні були визнані винними за всіма пунктами звинувачення. Суд постановив:

1. Організатори заколоту в Могилеві мають бути покарані смертю. З метою виявлення та покарання найактивніших учасників повстання до міста мала виїхати спеціальна королівська комісія.

2. Всі церкви та монастирі Могилева разом з маєтками та церковним начинням мали бути передані під владу Полоцького архієпископа св.Йосафата Кунцевича.

3. На місто накладався штраф.

Вирок був скріплений підписом канцлера Великого князівства Литовського Лева Сапеги.

Цього разу члени Могилівського магістрату, очевидно, зрозуміли, що вони опинилися у небезпечній ситуації. Відверте ігнорування рішення суду в ситуації, що склалася,

фактично, означала початок повстання проти королівської влади з усіма можливими для міста наслідками. Мабуть, саме тому міський уряд не ризикнув чинити опору при переданні церков та їх маєтків уніатському архієпископові. Незадовго після винесення вироку всі могилевські храми були передані Полоцькому архієпископові, а до монастиря Св.Спаса прибули уніатські ченці-василіани. Таким чином, церковна юрисдикція у Могилеві була відновлена. Проте, у Варшаві добре розуміли, що виконання смертного вироку над членами магістрату може мати непередбачувані наслідки. Саме тому обіцяної екзекуції не було проведено ні 1619 року, ні пізніше.

Таким чином, королівський суд над могилівцями розглядав їх суперечку з архієпископом та державною владою в площині економічних та державних злочинів. Характерно, що захист досить пізно зробив спробу надати справі релігійного спрямування. Це сталося тоді, коли найважливіші звинувачення на адресу могилівців уже були доведені, і процес навряд чи можна було виграти.

Значення цієї судової справи для подальшого розвитку суспільно-релігійних відносин на Білорусі було неоднозначним. Немає підстав брати під сумнів висновок суду про грубе порушення могилівським магістратом прав Церкви та королівської адміністрації. Також і збройна демонстрація могилівських міщан (хай навіть і без пролиття крові) навряд чи могла класифікуватися судом інакше, як повстання, або заколот з усіма правовими наслідками для його організаторів. З цієї точки зору королівський суд діяв та виносив рішення в межах чинного на той час законодавства і навряд чи може бути звинуваченим у необ'єктивності. З іншого боку, на той час у державі назріли проблеми, які вже неможливо було розв'язати в чинному правовому полі Речі Посполитої. Право польсько-литовської держави, яке передбачало свободу релігійного вибору людини, іноді химерним чином перепліталось з заборонаю мати культові споруди та відправляти богослужіння. В даному випадку це стосується православних. Виявляється, можна було не примушувати вірних до унії і в той же час передати всі міські церкви уніатському архієпископові.

Отже, законні права Церкви в Могилеві було відновлено. Однак, як уже говорилося вище, усунення однієї несправедливості породило іншу несправедливість: православні могилівці (а їх була переважна більшість) тепер не мали в місті жодної власної церкви. Цілком природно, що в Могилеві панувало невдоволення, а магістрат шукав вихід з цього становища. Реакція уряду не змусила себе довго чекати. 19 листопада 1619 року король Сигізмунд III після чергової скарги Полоцького архієпископа видає на ім'я могилівських міщан заручний лист, в якому у загальних рисах окреслюється релігійна ситуація в місті. У листі стверджується, що міщани не тільки самі не хочуть ходити до церков, переданих Полоцькому архієпископові, **“...але и дрүгим дүховным и свецким людемъ для набоженства вороните и не допүщаєтє частокрот всим им үгопенемъ грозитє а приватные сүажки вүнүтовные по домах под претекстом набоженства стронте и дрүгих до неє людеи грозбою и прозбою затягаєтє...”**³¹. Крім того, в листі згадувалося, що міщани мають намір будувати без дозволу єпископа та короля нову православну церкву³². В зв'язку з цим королем було заборонено провадити надалі будь-які приватні зібрання, спрямовані проти Полоцького владики.

Суспільно-релігійна ситуація в Могилеві значно ускладнилася на початку 1621 року, після того, як у Києві було висвячено нову православну ієрархію. Саме тоді до Великого князівства Литовського прибув висвячений на православного Полоцького архієпископа видатний письменник та богослов свого часу о.Мелетій Смотрицький. Оселившись у Віленському монастирі Св.Духа, він розгорнув енергійну антиунійну

агітацію, внаслідок якої чинний уніатський архієпископ св.Йосафат Кунцевич почав катастрофічно втрачати вплив у своїй єпархії. Позиції православної сторони скріплювалися підтримкою запорозького козацтва. Його представники в союзі з православною шляхтою скористалися початком війни з Туреччиною для політичного тиску на уряд Речі Посполитої. В такій ситуації Могилів стає об'єктом складних переговорів та політичних торгів у трикутнику державної влади, Уніатської Церкви та православної ієрархії.

Позиція державної влади щодо змін у суспільно-релігійних відносинах в країні і, відповідно, ситуації в Могилеві не відзначалася послідовністю. Дізнавшись про висвячення православної ієрархії, польський король Сигізмунд III листом від 1 лютого 1621 року звинуватив православного митрополита Йова Борецького та архієпископа Мелетія Смотрицького у державній зраді і наказав членам Полоцького магістрату негайно арештувати згаданих владик³³. Подібною була також реакція канцлера Великого князівства Литовського Лева Сапєги. У своєму листі до православного Полоцького архієпископа Мелетія Смотрицького від 10 березня 1621 року канцлер висловлював своє ставлення до нього різко і відверто: **“...кгдаж я тебе не толко за владыкѹ або архієпископа але и доброго человека не маю але маю и мею тебе звати здрайцою короля его мл и Речи Посполитое...”**³⁴

Проте, скоро політична ситуація стала змінюватися: події Хотинської війни та рішуча позиція православної опозиції в країні в особі шляхти та запорозького козацтва змусили державних мужів Речі Посполитої йти на суттєві поступки в релігійному питанні. Але тут польський уряд зіткнувся з позицією уніатського архієпископа. До кінця відданий ідеї унії, він міг йти на компроміси у маєткових питаннях, але ніколи не допускав компромісів у справах релігійних (хоча переважна більшість його сучасників серед духовенства — як уніатського, так і православного — чинила якраз навпаки). При цьому ніколи не зважав ні на політичну ситуацію, ні на думку та позицію державних мужів. “Віра є даром Божим, — писав він в одному з листів до канцлера Лева Сапєги, — але віра католицька, а не схизматична чи єретична, бо, визнаючи відщепенську віру даром Божим, доведеться визнати, що кожне єретичне блюзнірство є даром Божим”³⁵. У цих словах полягало своєрідне кредо Полоцького архієпископа, якому він залишився вірним до кінця життя.

Самостійна та безкомпромісна позиція Полоцького владика робила неефективними переговори державних мужів Речі Посполитої з православною опозицією про досягнення компромісів у релігійних питаннях, і це дратувало Лева Сапєгу. Листування між ними йшло в жорстких тонах, і проблеми міста Могилева займали в ньому значне місце. Так, у своєму листі від 21 січня 1622 року архієпископ писав до канцлера: “Могилівцям церкви вже давно відкриті, нехай у них моляться Господу Богу маючи священників добрих католиків. Але осібної церкви на їх схизматичне блюзнірство виділити з моєї влади не можу, хіба що мені наказав би найвищий пастир Папа Римський або його легат. Інакше був би винним перед Богом і моїм католицьким сумлінням”³⁶. Реакція Лева Сапєги на позицію архієпископа була не менш принциповою: “...король приказує їхню церкву в Могилеві розпечатати й відчинити, про що я, за його приказом, вашій гідності пишу, а коли ви по тім моїм напівненні цього не зробите, то я за приказом його королівської величності сам приказу розпечатати і їм віддати, щоб вони згідно зі своїм богослужінням в тих церквах свої обряди звершували”³⁷.

Очевидно, Лев Сапєга врешті-решт утратив надію особисто вплинути на св.Йосафата, і тому звернувся за підтримкою до його найближчого друга — митрополита Йосифа Рутського. В результаті, митрополит вступив у складну систему переговорів, виступаючи

посередником одразу між трьома різними політичними силами: литовським канцлером, архієпископом Полоцьким та православним міщанством Могилева. На жаль, кореспонденція, яка стосувалася цього питання, збереглася лише фрагментарно, тому нам поки що відомі лише деякі аспекти цього переговорного процесу³⁸. Спробуємо викласти їх за листами митрополита до Лева Сапєги.

Отже, достеменно відомо, що митрополит вступив в переговори з могиливіцями (з ким конкретно — невідомо) не пізніше березня 1622 року. Православні просили його відімкнути церкву заради хрещення дітей та сповіді вмираючих. З цього приводу митрополит писав канцлерові: “Ті церкви відчинені, бо в кожній з них (скільки їх там є) певного часу відправляється Служба Божа. Тому там жодна церква не зачинена”³⁹. Таке трактування міщан, звичайно, не влаштувало, оскільки згадані Служби Божі відправляли уніатські, а не православні священники. За словами митрополита, могиливіці бажали мати в місті не одну, а й три церковні юрисдикції. З цього приводу він писав: “Його милість король у своєму листі розпорядився признавати пастирем в Могилеві отця архієпископа Полоцького. А вони (*могиливіці* — авт.) хочуть двох, або й трьох пастирів грецького обряду в одному місті мати, бо один піп буде посвячений від Смотрицького, інший від Борецького, і кожен з них каже поминати свого”⁴⁰. Митрополит заперечив можливість такого вирішення проблеми, посилаючись на апостольський канон, який забороняє мати в єпархії двох пастирів. Далі митрополит з приводу цього пише: “Могилівіці хочуть, щоб це було їм дозволено лише до певного часу. Я сказав, щоб сповістили нам той час та дали асекурацію про те, що в разі, якщо до того часу ми не досягнемо згоди, ті церкви вони мають повернути до наших рук”⁴¹.

Отже, митрополит Йосиф Рутський готовий був іти не тільки на переговори, але й на суттєві поступки в релігійному питанні. Хоча з тексту листа незрозуміло, якої саме згоди він мав намір досягти з могиливіцями, однак готовність відступити православним (принаймні, тимчасово) частину церков в Могилеві звучить в його листі цілком виразно. Готовність іти на компроміс з православними могиливіцями митрополит відверто висловив також у листі до канцлера від 2 квітня 1622 року. З нього дізнаємося, що він не раз писав у цій справі до Полоцького архієпископа і за результатом цієї переписки запропонував Леву Сапєзі два шляхи вирішення “могиливіцької проблеми”.

Варіант перший: за порадою канцлера могиливіці офіційно звертаються до архієпископа з проханням про відкриття для них церкви в місті. Ця вимога була цілком логічною — церкву треба було передати конкретним юридичним особам, які б відповідали за неї. “Отже, якщо вони цієї інстанції до нього чинити не будуть, кому він має ту церкву відкривати?” — писав з цього приводу митрополит⁴². Очевидно, Йосиф Рутський мав підстави припускати, що з Полоцьким архієпископом все-таки можна буде домовитися. Проте припускав він і другий варіант вирішення проблеми. Згідно з ним, церкву для православних у Могилеві можна буде відкрити за прямою вказівкою канцлера Лева Сапєги, без санкції св.Йосафата. “Адже і йому, — писав до канцлера митрополит, — буде легше, коли не він віддаватиме церкву, а уряд в невідомості його”⁴³.

На жаль, документи, які були в нашому розпорядженні, не дають можливості остаточно з’ясувати, чим саме скінчилася справа з відкриттям для православних церкви в Могилеві і якою була реакція на ці події Полоцького архієпископа. Нових листів св.Йосафата у суспільно-релігійних справах поки що не виявлено, а в пізніших свідченнях на беатифікаційних процесах могиливіцькі сюжети з’являлися рідко. Стосувалися вони святості життя Полоцького владика, тому свідки мало приділяли уваги хронології подій, дуже важливій для нас.

Наприклад, полоцький земський суддя Олександр Тишкевич свідчив, що моголівці пропонували св.Йосафату 30 тис. злотих в обмін на невтручання у їх церковне життя. З цієї пропозиції Полоцький владика посміявся і відповів, що потребує не їх грошей, а їхніх душ⁴⁴. Коли саме мав місце цей епізод, свідок не уточнив. Подібним чином настоятель Моголівського уніатського монастиря Св.Спаса о.Геврасій Гостилівський свідчив, що під час сейму православні моголівці наполягали, щоб їм передали в місті принаймні одну церкву. На це Полоцький владика відповів: “Більше хочу позбутися своєї єпископської митри, ніж на блюзнірство схизматів надавати церкву”⁴⁵. Але і в даному випадку не знаємо, на якому саме сеймі відбувалися ці події. Втім, наведені факти навряд чи можуть свідчити, що св.Йосафат поділяв підходи митрополита Рутського до вирішення моголівської проблеми. Найвірогідніше, митрополит вів переговори з моголівцями без попередніх консультацій з Полоцьким владикою.

На нашу думку, церква для православних у Моголіві, врешті-решт, мала бути надана у квітні-травні 1622 року. Для цього існували всі передумови: принципова домовленість між канцлером Левом Сапегою та уніатським митрополитом Йосифом Рутським, рішуча позиція православних Моголева і, що досить важливо, відсутність у Полоцького архієпископа реальної можливості перешкодити цьому. Проте, відносно сприятлива ситуація для православних моголівців тривала недовго: 12 листопада 1623 року у Вітебську спалахнув антиунійний виступ, результатом якого стало вбивство Полоцького архієпископа св.Йосафата Кунцевича. З цього моменту суспільно-релігійна ситуація в державі кардинально змінюється. На той час Польщі вже не загрозувала зовнішня небезпека, і державним мужам не треба було подобатися козакам. За цих умов “великий гуманіст” канцлер Лев Сапега вмить перетворився з непримиренного критика в щирого шанувальника св. Йосафата. Він особисто очолив суд над убивцями архієпископа, який виніс їм суворий вирок.

Моголів у другій чверті XVII ст.: від переслідування за православну віру до конфлікту з православною ієрархією

Можливо, що саме трагічні події 12 листопада 1623 року перекреслили переговори між уніатським митрополитом та православними міщанами про надання останнім осібних церков у Моголіві. Інакше важко пояснити той факт, чому в середині 20-х — на початку 30-х років XVII ст. в Моголіві, фактично, не було жодної постійно діючої православної церкви. Правда, після численних клопотань король Сигізмунд III 1627 року дозволив відкрити дві церкви для православних у Моголіві, але наступного 1628 року вони, за наполяганням Полоцького уніатського архієпископа Антонія Селяви, знову були повернені уніатам⁴⁶. Про ситуацію, яка склалася в Моголіві на кінець життя короля Сигізмунда III, може свідчити лист уніатського єпископа Рафаїла Корсака, який за дорученням митрополита Йосифа Рутського провадив візитацію Білорусі. У листі до кардинала Інголі він називав Моголів “міцним престолом схизматів” і з цього приводу писав: “Усі церкви грецького обряду, яких є 20, св. отець Йосафат правом перейняв від схизматів, і з того часу ними володіють уніатські священники. Однак схизма, нахабна у своїй ненависті, звела собі чотири халабудки, подібні до хлівів. В них, за недоглядом тих, кому належить влада над міщанами, постійно відбуваються служебки на шкоду багатьом душам”⁴⁷. Єпископ Корсак згадує також, що уніатські священники живуть у Моголіві не інакше, як вівці серед вовків, а на повернення до з’єднання молоді перешкоджають старші люди, настроєні вороже до унії.

Таким чином, в період 1619-1632 рр. протистояння між Полоцькою архієпископією та могилівськими міщанами не було подолане. Понад те, воно значно загострилося і, принаймні за зовнішніми ознаками, набуло форм відвертого релігійного протистояння. Передання уніатам усіх міських церков не призвело до значного поширення унії в Могилеві. За таких умов митрополит Йосиф Рутський пішов на безпрецедентний в тогочасній ситуації крок — вступив у переговори з православними міщанами про умови відкриття для них осібної церкви. Невдача цих переговорів значною мірою пояснює причини подальшої ескалації конфлікту між могилівськими міщанами та Полоцьким архієпископом.

Як відомо, після смерті короля Сигізмунда III сталися кардинальні зміни в суспільно-релігійному житті Речі Посполитої. Уряд нового короля Владислава IV юридично визнав існування в Речі Посполитій двох митрополій (уніатської та православної), було проведено розмежування сфер впливу між ними у різних регіонах країни. Південна частина Полоцької архієпископії разом з Могилевом відійшла під владу православних єпископів, які носили титул “Мстиславські та Могилівські”. Таким чином, Могилів, фактично, вийшов з-під влади Полоцьких уніатських архієпископів. Правда, в місті залишався василіанський монастир Св.Спаса, який продовжував утримувати в своїх руках прибуткову паромну переправу на Дніпрі, але це була скоріше економічна, аніж духовна присутність уніатів у місті. Отже, на той час могилівські міщани здобули переконливу перемогу в протистоянні зі з’єднаними владиками і могли не хвилюватися за своє релігійне сумління.

Натомість, православна ієрархія, яка офіційно перебрала контроль над Могилевом, відчувала себе не дуже затишно у стосунках з міським православним патриціатом. Так, православний митрополит св.Петро Могила незадовго після введення у володіння митрополією змушений був нагадати могилівцям про неприпустимість втручання світських осіб у церковні справи. В листі від 4 листопада 1634 року він рішуче заборонив могилівському братству самочинно обирати архімандрита до братського монастиря⁴⁸. Десять років по тому в Могилеві назрів новий конфлікт. 5 серпня 1645 року православний Мстиславський єпископ Сильвестр Косів вніс до міських книг протестацію на могилівського бурмістра Макара Козла. Останній звинувачувався у самовільній розтраті прибутків Воскресенської церкви. У документі зазначалося, що вповноважені єпископом священники намагалися отримати від нього звіт про витрати церковних грошей, але бурмістр відмовився це зробити. Коли ж йому нагадали, що, згідно з “Раста сопвента”, Воскресенська церква у Могилеві надана православному Мстиславському єпископові, пан Козел виявив повну зневагу як на адресу єпископа, так і усієї Речі Посполитої і, понад те, заявив, що Мстиславський владики має владу лише над попами, а не над церквами і їх маєтностями⁴⁹. Єпископ покликав бурмістра до міського суду, який виразно став на бік владики. За словами єпископа Сильвестра Косова, бурмістр на власний розсуд витратив величезну суму — 10 тис. кіп литовських грошей (25 тис. злотих!), наданих на Воскресенську церкву. Макар Козел спочатку вимагав відмовити у порушенні кримінальної справи за давністю, але міський суд на це не пристав. Тоді бурмістр безрезультатно намагався заперечити право єпископа подавати на нього в суд. Врешті, після довгих суперечок Макара Козла зобов’язали дати звіт про витрачені гроші. Але даних про подальші події, пов’язані з цією справою, розшукати поки що не вдалося⁵⁰.

Висновки

Розглянуті нами епізоди з суспільно-релігійного життя Могилева кінця XVI – початку XVII ст. дають нам можливість зробити такі висновки:

1. У тривалому конфлікті між могилівськими міщанами та Полоцькою уніатською архієпископією провідну роль грали не релігійні, а економічні інтереси. На користь цього свідчить той факт, що з кінця XVI – першої половини XVII ст. всі Полоцькі владика (як уніатські, так і православні) мали до могилівських міщан, по суті, однакові претензії: привласнення церковних маєтків та права патронату на міські церкви. Згадані звинувачення були підтвержені двома судовими процесами: королівським асесорським судом 1619 року (справа св.Йосафата Кунцевича) та магістратським судом міста Могилева 1645 року (справа Сильвестра Косова). Лояльне ставлення Могилівського магістрату до виконання пастирських обов'язків Полоцьким владикою Гедеоном Брільницьким (на прикладі церковних судів) в обмін на відмову останнього від прибутків з церковних маєтків свідчить, що гасло боротьби з унією успішно використовувалося могилівським патриціатом як ідеологічне обґрунтування відмови повертати Полоцькій кафедрі привласнені церковні маєтки.

2. Домінування “економічного фактора” у релігійних рухах в Могилеві кінця XVI – першої половини XVII ст. не може водночас поставити під сумнів існування самої релігійної проблеми. Підживлене економічними інтересами релігійне протистояння Могилева і Полоцької кафедри досягло апогею 1618 – 1619 рр. Воно, без перебільшення, стало наймасштабнішим антиунійним виступом на Білорусі і справило значний вплив на подальший розвиток релігійних рухів у Великому князівстві Литовському. Відповідно, судовий процес Полоцького архієпископа св.Йосафата Кунцевича з православними міщанами Могилева був одним із найгучніших процесів між прихильниками і противниками унії першої половини XVII ст.

Проте, помилковим є поширений в історичній літературі погляд на цей процес як на класичний приклад переслідування православних у Речі Посполитій. Близьче ознайомлення з матеріалами справи та з кореспонденцією духовних і світських осіб, які мали до неї відношення, дає змогу зробити висновок: усі сторони конфлікту – православні міщани Могилева, Полоцький архієпископ та державна влада – стали заручниками, по суті, безвихідної ситуації, яка склалася. Правова система Речі Посполитої в цей період не була пристосованою до ефективного вирішення майнових та релігійних суперечок між уніатами і православними. В межах існуючого законодавства подібний конфлікт судовим порядком міг вирішитися лише на користь Полоцького архієпископа. Лише визнання в Речі Посполитій в часи короля Владислава IV двох митрополій (уніатської та православної) з розмежуванням їх прав та сфер впливу створило умови для стабілізації церковних та релігійних відносин в державі.

3. З могилівськими подіями 1618-1623 рр. тісно пов'язане ім'я першого святого Уніатської Церкви архієпископа Полоцького Йосафата Кунцевича. Його рішучість та безкомпромісність у справі захисту інтересів Церкви нерідко подається в сучасній історичній літературі як яскравий приклад переслідування православних та вияв крайнього релігійного фанатизму. Запечатані православні церкви в Могилеві давно стали хрестоматійним доказом цієї тези. Проте, при ближчому розгляді справа постає дещо в іншому світлі.

Слід пам'ятати, що запечатання Полоцьким владикою могилівських церков було не актом помсти православним за неприйняття унії, а виконанням рішення суду, який

переконливо довів факти порушення прав Церкви моголівськими міщанами. Рано чи пізно цю проблему довелося б вирішувати якщо не уніатам, то православним, і судовий процес владики Сильвестра Косова є того переконливим свідченням. Акцентувати увагу на моральному аспекті дій св.Йосафата в Могилеві було б дуже доречно, якби не одна обставина, а саме: його сучасники з числа православних єпископів в аналогічних ситуаціях діяли за тим самим сценарієм, що і св.Йосафат. Загальновідомо, що 1633 року св.Петро Могила, отримавши привілей на православну митрополію, негайно зайняв усі митрополічі маєтки в Києві та зліквідував у місті уніатські парафії⁵¹. Те саме зробив на Волині у 1633-1638 рр. о.Атанасій Пузина, отримавши привілей на Луцько-Острозьку єпархію⁵². Причому, як і у випадку з Полоцьким архієпископом, дії обох владик були абсолютно законними з точки зору існуючого права і не викликають в історичній літературі нищівної критики.

¹ Див.: Старонкі гісторыі Магілёва. – Магілічэў, 1998. – С.9, 59.

² Мелешко В.И. Могилев в XVI – середине XVII в. – Минск, 1988. – С. 97.

³ Там само. – С. 103.

⁴ За даними уніатського єпископа Рафаїла Корсака, на 1632 рік у Могилеві було 20 церков та 8 тисяч будинків. Див.: Monumenta Ucrainae Historica. – Vol.IX-X. – Romae,1971. – P. 888.

⁵ Мелешко В.И. Вказ. праця. – С. 168, 171.

⁶ Там само. – С. 194-196.

⁷ Там само. – С. 198-201.

⁸ Там само. – С. 187-190.

⁹ Міський суд у Могилеві був розділений: суд бурмістрів та вйїтвський суд. Стягнення з вироків вйїтвського суду повністю надходили в розпорядження вйїта, а від суду бурмістрів вйїт мав “третій грїш”.

¹⁰ Див.: Мелешко В.И. Вказ. праця. – С.96.

¹¹ Див.: Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. – Вып.8. – Витебск, 1871 – С.301.

¹² Див.: Мелешко В.И. Вказ. праця. – С. 161.

¹³ Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. – Вып.7. – Витебск, 1877 – С.497-498.

¹⁴ Див.: Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. – Вып.8. – Витебск, 1877. – С.284-285.

¹⁵ Мелешко В.И. Вказ. праця. – С. 216.

¹⁶ Див.: рукопис “История Могилевской православной епархии”. – РГИА СПб. – Ф.834. – Оп.2. – Д.1757. – Л.14 об.

¹⁷ Див.: Археографический сборник. – Т.2. – Вильна,1867. – С.17-18.

¹⁸ Там само. – С.22.

¹⁹ Див.: Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. – Вып.8. – Витебск,1877 – С.296-300, 325-330, 345-347.

²⁰ Див.: Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. – Вып.8. – Витебск,1871 – С.274-275.

²¹ “...prawa u władzy swey zrzekł się u miasta Mohilowa ustapil...” Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. – Вып.2. – Витебск, 1871 – С.370.

²² Документ не зберігся. Про нього згадується в рукописі “История Могилевской православной епархии”. Див.: РГИА СПб. – Ф.834. – Оп.2. – Д.1757. – Л.15 об.

²³ Див.: НГАБ. – Ф.1751. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.75-75зв.; Спр.10. – Арк.26-33, 70-70зв., 86-87, 156-159, 176-176зв.; Спр.11. – Арк.95. АС. – Т.1. – Вильна, 1867. – С.262-263.

²⁴ Див.: Историко-юридические материалы извлеченные из актов книг губерний Витебской и Могилевской. – Вып.2. – Витебск, 1871 – С.364. Пізніше, під час розгляду справи в королівському Асесорському суді моголівці заявили, що цей лист сфальсифіковано.

²⁵ Див.: Историко-юридические материалы извлеченные из актов книг губерний Витебской и Могилевской. – Вып.2. – Витебск, 1871 – С.364-365.

²⁶ В їх числі згадуються: Василь Озарович, Федір Козел, Марек Козел, Ярош Казан, Яромола Месцов, Йосиф Якимович, Тишко Козлов, Агей Шинкович, Тимошко Гладкий, Онисько та Іван Белеєви, Гришко Кудаха, Леваско Ісаїв, Євлан Шульга, Мисько Путята та Кузьма Шевнін. Див.: Историко-юридические материалы извлеченные из актов книг губерний Витебской и Могилевской. – Вып.2. – Витебск, 1871 – С.356-357.

²⁷ На підтвердження цього було наведено свідчення священників Овдія Тишкевича та Ждана Тимофійовича. Захист письмові свідчення згаданих отців відкинув і оголосив фальшивками. Див.: Историко-юридические материалы извлеченные из актов книг губерний Витебской и Могилевской. – Вып.2. – Витебск, 1871 – С.365-366.

²⁸ “...a tego przez nie mogą, że i popow, i cerkwie, monastery wszystkie, ze wszystkimi nadaniem, dochodami, pożytkami i ochędostwem cerkiewnym w ręku, mocy i szafunku swoim mają, i nie popi, ale oni tym wszystkim władną: popom jeno jurgielciki dają, ostatek sobie ad profanus usus biora, nawet klucze od cerkwi, od domów Bożych nie popi, ale mieszczanie u siebie chowaią i nie w ten czas, kiedy chce pop idzie do cerkwi na nabożeństwo, ale kiedy mieszczanie cerkwi otwierac każą, co notum i przez tego żadnym sposobem nie mogą, bo to wszystkiemu światu jawno i wiadomo”. Историко-юридические материалы извлеченные из актов книг губерний Витебской и Могилевской. – Вып. 2. – Витебск, 1871 – С.371-372.

²⁹ Див.: Историко-юридические материалы извлеченные из актов книг губерний Витебской и Могилевской. – Вып. 2. – Витебск, 1871 – С. 368.

³⁰ “...konstytucją w tym seymową, która allegowali, zaślaniac się nie mogą bo tu nie idzie o przymuszenie wiary, gdyż ich do wiary nikt nie przymusza, i owszem oni przeciw tey konstytucyi wykroczyli, gwałt i krzywdę wielebnemu oycu władcyce Połockiemu uczynili;” Историко-юридические материалы извлеченные из актов книг губерний Витебской и Могилевской. – Вып.2. – Витебск, 1871 – С.373.

³¹ НГАБ. – Ф.694. – Оп.4. – Д.1302. – Л.55об.

³² Там само.

³³ Див.:ЦДІАК України. – КМФ-32. – Оп.1. – Спр.458. – Арк.1-1зв.

³⁴ Там само. – Арк.11

³⁵ “Wiara iest Dar Boży, ale Katholicka, lecz nie Shyzmatycka ani Heretycka, bo przyznaiąc wierze odszczepięskiej, że jest darem Bożym, przyznac bedzie musiało, ze kazdey herezyey bluznierstwo iest darem Bożym”. Жукович П. О неизданных сочинениях Иосафата Кунцевича. – СПб, 1910. – С.31.

³⁶ “Mohilewcom cerkwie są odemknione dawno, niech sie w nich P. Bogu modl mają kaplanow dobrych katolikow, osobney cerkwie na ich bznierstwo schyzmatyckie postupowac z władzy moiey nie moge; azby mi roskazal Naywyzszy Pasterz Papa Rzymski alpb legat iego, unaczey byl bym winien Bogu y summieniu moiemu Kathoickiemu” Жукович П. О неизданных сочинениях Иосафата Кунцевича. – СПб, 1910. – С.31-32.

³⁷ Антонович В. Що принесли України унія. – Вінніпег, 1991. – С.129.

³⁸ Див.: ЦДІАК України. – Ф.48. – Оп.1. – Спр.371. – Арк.1; Спр. 714. – Арк.1.

³⁹ “Te cerkwie są otworzone bo w kazdej z nich ile ich tam iest pewnych czasow odprawuie sie Służba Boża to zadna cerkiew nie iest zawarta.” ЦДІАК України. – Ф.48. – Оп.1. – Спр.371. – Арк.1.

⁴⁰ “Krol jego m y w tym liscie swoim przyznawac raczy oуca archepspa Polockiego pasterzem w Mohilewie a oni chce miec dwu abo y trzech pasterzow w iednym miescie miec in eodem ritu greco, bo ieden bedzie pop swiecony od Smotryckiego drugi od Boreckiego y kazdy z nich kaze przypominac (swego?)”. – ЦДІАК України. – Ф.48. – Оп.1. – Спр.371. – Арк.1.

⁴¹ “Mohilewcy chcą żeby to tylko do czasu było im pozwolono, powiedziałem żeby mianowali nam ten czas assecuracyą dali że iesli się w tym czasie nie zgodziemy ze te cerkwie maię się wracac (do ręk?). – ЦДІАК України. – Ф.48. – Оп.1. – Спр.371. – Арк.1.

⁴² “...iesli bowiem oni o to instancyi czynic nie będą on komuz ie otwierac będą.”. – ЦДІАК України. – Ф.48. – Оп.1. – Спр.714. – Арк.1.

⁴³ ЦДІАК України. – Ф.48. – Оп.1. – Спр.714. – Арк.1.

⁴⁴ Див.: AOSBM. S.Josaphat Hieromartur. – Vol.1. – Romae,1952. – P.122.

⁴⁵ “Malo, inquit ille, de capite meo mitra prius tolleretur episcopalis, quam ut blasphemiae Schismaticorum ecclesiam concedam”. AOSBM. S.Josaphat Hieromartur. – Vol.1. – Romae, 1952. – P.186.

⁴⁶ Див.: Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. – Вып.8. – Витебск, 1877. – С.420-423.

⁴⁷ “Ecclesias omnes ritus graeci, quae puto sunt 20, iure s. Pater Iosaphat receperat a schismaticis, quas hucusque tenebant uniti sacerdotes. Tamen audax in scelus schisma quatuor sibi aedificavit tuguriola, stabulorum instar, in quibus per conniventiam eorum, ad quos regimen dictae spectat civitatis, per suos sacrificulos officia peragunt, magno animarum damno”. Monumenta Ucrainae Historica. – Vol.IX-X. – Romae, 1971. – P.888.

⁴⁸ Археографический сборник. – Т.2. – Вильна, 1867, – С.53.

⁴⁹ “...tedy pan Makar y na one pacta, znieważaiąc zwierzchnosc iego Krol. Mosci, pana naszego miłosciwego y na wszystką rzplątą sarkał, dokadaiać tych słow, iż władyka, iezeli należy do popow, a do cerkwi, dobr y rzeczy cerkiewnych nie należy”. Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. – ВКп.8. – Витебск, 1877. – С. 477-478.

⁵⁰ Див.: Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. – Вып.9. – Витебск, 1878. – С.478-483.

⁵¹ Див.: Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Т.1. – К.,1883. – С. 530-538.

⁵² Див.: Пам'ятки. – Т.3. – Вип.1. – К., 2001. – С.39-41.

Михайло Довбищенко.

Епізоди з історії унії в Могилеві.

Автор досліджує маловідомі аспекти поширення унії на Білорусії, зокрема, в Полоцькій єпархії. Використано опубліковані і невідомі архівні джерела (наприклад, з фондів Національного історичного архіву Білорусії). Проводиться думка про те, що в перші два десятиліття після Берестейського собору в Могилеві налагодився конфесійний баланс між православними церквами міста і уніатською верхівкою єпархії, який був порушений в епоху архієпископа Йосафата Кунцевича. Простежено вплив економічних факторів, а також польського права на міжконфесійні стосунки.

Mykhailo Dovbyshchenko.

Episodes From the History of the Unia In Mohylev-town.

The author investigates little-known aspects of distribution the Unia in Byelorussia, particularly, in Polotsk eparchy. He uses the published and unknown archival sources (for example, from the funds of the National historical archive of Byelorussia). The idea is drawn that during the first two decades after the Union of Berestia (1595) there in Mohylev was established a confessional balance between the town's Orthodox churches and the Uniate bishopric hierarchy, which was disturbed in the epoch of archbishop Yosafat Kukntsevych. There is traced the influence of economic factors and also of the Polish legislation on interconfessional relations.